नेपाली शब्द विभाग

- द्रोण दाहाल*

१. विषयमा प्रवेश

शब्दले गर्ने काम अनुसार शब्दको विभाजन हुन्छ । त्यस किसिमका शब्दको फाँटवारीलाई शब्द विभाग भन्छन् । नेपाली व्याकरणमा शब्दका किसिमका सम्बन्धमा अनेक दृष्टिकोण पनि छन् । प्रचलित मान्यता अनुसार नेपाली भाषाका शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी नौ किसिममा विभाजन गर्ने गरिन्छ ।

२. नाम शब्द

'हरेक वस्तुको नाउँलाई नाम भन्दछन्' (पण्डित, १९६९) । नामको परिचय वाक्यमा कर्ता, कर्म वा पूरक भई आउन सक्नु हो (अधिकारी, २०४९) । यस अनुसार नाम शब्दले व्यक्ति, वस्तु भाव आदिको संज्ञालाई सङ्केत गर्छन् । यिनीहरू कोशीय शब्द हुन् । जस्तै : सगरमाथा, बुद्ध, नेपाल, मानिस, घर, गाई, कलम, कागत, जनता, फौज, बथान, विद्या, बुद्धि आदि ।

नाम शब्दलाई विकारी शब्दका रूपमा उल्लेख गरिन्छ । यिनीहरूले लिङ्ग, वचन, कारक जस्ता व्याकरणात्मक सन्दर्भलाई दर्शाउँछन् । कारकीय सन्दर्भमा विशेष गरेर नाम शब्द नै आउँछन् । यसर्थ भाषामा नाम शब्दको विशेष भूमिका रहन्छ ।

२.१ नाम शब्दको विभाजन

नाम शब्दलाई सामान्य र विशेष, सङ्खेय र असङ्खेय, सजीव र निर्जीव, मानवीय र अमानवीय आदि अनेक आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यस किसिमको विभाजनले नाम शब्दको व्याकरणात्मक कार्यलाई बुझ्न बढी मद्दत गर्छ । प्रचलित विभाजनका आधारमा भने 'जाति, व्यक्ति, समुदाय, द्रव्य र भाव' गरी नाम पाँच किसिमका हुन्छन् ।

(क) जातिवाचक नाम

जातिवाचक नामलाई सामान्य नाम पनि भनिन्छ । यस किसिमका नाम शब्दले त्यस जातका एक अनेक सबैलाई जनाउँछन् । यिनीहरू एक अनेक वचनमा प्रयोग हुन सक्छन् । जस्तै : शिक्षक, विद्यार्थी, विद्यालय, किताब, जिल्ला, देश, पहाड, नदी, महिना, पर्व आदि ।

(ख) व्यक्तिवाचक नाम

व्यक्तिवाचक नामलाई विशेष नाम पनि भनिन्छ । यिनले त्यो नाम भएको एउटालाई मात्र जनाउँछन् । यिनीहरूको अनेक वचनमा प्रयोग हुँदैन । जस्तै : भानुभक्त, राम, रामायण, सरस्वती, ओखलढुङ्गा, नेपाल, सगरमाथा, वाग्मती, असार, दसैँ आदि ।

(ग) समुदायवाचक नाम

व्यक्ति तथा वस्तुको समूहलाई बुझाउने नामलाई समुदायवाचक नाम भनिन्छ । यिनले अवस्था अनुसार अनेक वचन लिन सक्छन् । जस्तै : जनता, जन्ती, वथान, परिवार, जहान, लस्कर, फौज, रास, थुप्रो, हार आदि ।

(घ) द्रव्यवाचक नाम

द्रव्यवाचक नामलाई पदार्थवाचक नाम पनि भनिन्छ । यिनले प्रकृति पदार्थलाई जनाउँछन् । परिमेय वस्तुका नाम द्रव्यवाचक नाम कहलाउँछन् । जस्तै : हावा, पानी, माटो, धुलो, गहुँ, चामल, सुन, फुल, फलाम, अबिर आदि ।

*निवृत्त उपनिर्देशक

(ङ) भाववाचक नाम

भाव वा धर्म विशेषलाई बुझाउने नाम भाववाचक नाम हुन् । यिनीहरूलाई अनुभूति बोधक नाम भनेर पनि उल्लेख गर्न सकिन्छ । यिनीहरूको गणना हुन नसक्ने भएकाले यिनको बहुवचनमा प्रयोग हुँदैन । जस्तै : लोभ, सेवा, जाँगर, हाँसो, सुख, दु:ख, धैर्य बिवेक, मानवता, दासता आदि ।

२.२ नाम र वचन

एकवचन र अनेक वचन गरी दुई किसिमको वचन व्यवस्था नेपाली भाषामा छ । एकलाई जनाउन एकवचन र एकभन्दा बढीलाई बुझाउन बहुवचनको प्रयोग हुन्छ । यस अनुसार असङ्खेय नामले एक वचन मात्र लिन्छन् । यिनमा बहुवचनको 'हरू' प्रत्यय आउँदैन । सङ्खेय नाम शब्दले भने बहुवचन लिन्छन् । यिनको एकवचन र बहुवचनमा रूप चल्छ । ओकारन्त र उकारन्त नाम शब्दहरूलाई आकारान्तमा बदलेर 'हरू' प्रत्यय लगाई वा नलगाईकन बहुवचनमा प्रयोग गरिन्छ । वचनलाई अनेकार्थीका साथै प्रकारार्थीका रूपमा पनि उल्लेख गर्न सकिन्छ । प्रकारार्थी अर्थमा असङ्खेय नामहरू पनि बहुवचनमा प्रयोग हुन्छन् । पदावली तथा वाक्य तहमा नाम शब्दको वचन निर्धारण गर्नमा शब्दको रूप, कोटीक र शब्द, सङ्ज्ञा विशेषण र क्रियापदले समेत सघाउँछन् ।

२.३ नाम र लिङ्ग

नाम शब्दलाई लिङ्गका आधारमा अलग-अलग समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । वाक्य संरचनामा लिङ्ग सम्बन्धी विभेद मानवीय सन्दर्भमा मात्र लागू हुन्छ । यस अनुसार नेपाली भाषामा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी दुई किसिमको प्रयोग पाइन्छ । तर पद व्याकरणमा लिङ्गका आधारमा नाम शब्दको स्वतन्त्र किसिमको अध्ययनले पनि त्यतिकै महत्त्व राख्छ । अत: भालेपोथीको अवधारणामा नेपाली भाषाका नाम शब्दलाई पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग र उभयलिङ्ग भनी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

(क) पुलिङ्गी नाम शब्द

भाले जातिसँग सम्बन्धित नाम पुलिङ्ग कहलाउँछन् । जस्तै : राम, बा, बहर, गोरु, छोरो, काका, खसी, पाठो, पाडो, भाले, डाँगो, मानिस, नाति आदि ।

(ख) स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द

पोथी जातिसँग सम्बन्धित नाम स्त्रीलिङ्ग कहलाउँछन् । जस्तै : सीता, पार्वती, गाई, भैँसी, बाख्रो, पाठी, बाछी, छाउरी, काकी, केटी, बालिका, खेताल्नी, गोठाल्नी, पँधेर्नी, पोथी, सुँघुर आदि ।

(ग) नपुंसक लिङ्गी नाम शब्द

'भाले र पोथी कुन हो' भनी यकिन गर्न नसकिने जीव, निर्जीववस्तु तथा धारणाबोधक नाम शब्द नपुंसक कहलाउँछन् । जस्तै : कमिलो, भुसुनु, किताब, कलम, घर, रुख, माटो, ढुङ्गो, शिक्षा, शास्त्र, राष्ट्र, राष्ट्रियता आदि ।

(घ) उभयलिङ्गी नाम शब्द

उभयलिङ्गलाई सामान्य लिङ्ग पनि भनी उल्लेख गर्न सकिन्छ । भाले-पोथी दुवै लिङ्गसँग सम्बन्धित नाम शब्दलाई उभय लिङ्गका रूपमा आउँछन् । जस्तै : विद्यार्थी, मानिस, पशु, कुकुर, बिरालो, परेवा, मयुर, शिक्षक, सचिव, निर्देशक, डाक्टर, प्रोफेसर, किसान, हरिण, नर्स, हली, शर्मा, उपाध्याय आदि । उभयलिङ्गी नामबाट मानवीय सन्दर्भमा स्त्री, पुरुष विशेषलाई यकिन गरी बुझाउन भने विशेषण तथा क्रियापदले सघाउँछन् ।

३. सर्वनाम शब्द

नामसँग सम्बन्धित नामिक पदका रूपमा सर्वनाम शब्दको उल्लेख हुन्छ । सबै नामको सट्टामा आउन

सक्ने भएकाले यिनलाई सट्टा नामको रूपमा हेरिन्छ । यिनले पूर्वापरको सन्दर्भलाई दर्शाउँछन् । त्यस्तै यिनले नाम, नाम पदावली तथा उपवाक्य समेतको प्रतिनिधित्व गरी कुरालाई छोटो पनि बनाउन सक्छन् ।

परिभाषा

- सबै किसिमका नाम शब्दको बदलामा जुन शब्दको प्रयोग हुन्छ, ती शब्दलाई सर्वनाम भन्दछन् (पण्डित, १९६९) ।
- नामको सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम (Pronoun) भन्छन् (सिग्द्याल, १९७६) ।
- नामको सट्टामा वा नाम नकिटी आफैँ प्रयोग हुन आउने शब्द 'सर्वनाम' हुन् (पराजुली, २०२०) ।
- सर्वनामले नामको सन्दर्भ जनाउने काम गर्छ (अधिकारी, २०४९) ।

३.१ सर्वनाम शब्दको विभाजन

वाक्य संरचनामा तिनले निर्वाह गर्ने भूमिकाका आधारमा सर्वनाम शब्दको विभाजन हुन्छ । यस अनुसार सर्वनाम शब्दलाई पाँच प्रकारमा विभाजन गरी बयान गर्न सकिन्छ । ती पाँच प्रकारका सर्वनाममा पुरुषवाचक, दर्शक, सम्बन्धबोधक प्रश्नार्थक र अनिश्चयवाचक सर्वनाम आउँछन् ।

(क) पुरुषवाचक सर्वनाम

वक्ता, श्रोता र कथ्य विषयमा पुरुष तथा स्त्री विशेषसँग सम्बन्धित सर्वनाम पुरुषवाचक कहलाउँछन् । यिनलाई पनि चार किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ । जस्तै : पहिलो पुरुष, दोस्रो पुरुष, तेस्रो पुरुष र आत्मबोधक ।

- **पहिलो पुरुष :** बोल्ने व्यक्तिले आफ्नो सन्दर्भमा मात्रै उल्लेख गर्ने 'म' र आफू समेत अन्य सहभागीलाई समावेश गर्ने सन्दर्भमा आउने 'हामी' वा 'हामीहरू' पहिलो पुरुषवाचक सर्वनाम शब्द हुन् ।
- **दोस्रो पुरुष :** संवादमा श्रोता सहभागितालाई बुझाउने तँ, तिमी, तपाईँ, यहाँ आदि शब्द दोस्रो पुरुषवाचक सर्वनाम मानिन्छन् । यिनको बहुवचनमा तिमीहरू, तपाईँहरू, यहाँहरू, आदि 'हरू' लागेका रूपहरू प्रयोग हुन्छन् ।
- **तेस्रो पुरुष :** संवादका सहभागी बाहेक जसका बारेमा संवाद चलेको छ सो व्यक्तिलाई बुझाउने सर्वनाम शब्दहरू तेस्रो पुरुषका रूपमा आउँछन् । जस्तै : ऊ, यो, त्यो, सो निज, यी यिनी, ती/तिनी, ऊ/उनी, उहाँ, आदि । यिनका बहुवचन रूप यिनीहरू, उनीहरू, तिनीहरू, उहाँहरू यस्ता 'हरू' लागेका हुन्छन् ।
- **आत्मबोधक :** 'आफू' आत्मबोधक पुरुषवाचक सर्वनाम शब्द हो । नामका साथै अन्य सबै सर्वनाम शब्दसँग सम्बन्धित बनी वाक्य संरचनामा यसको प्रयोग हुन्छ । अनेक जनाउन यसमा 'हरू' वचन प्रत्यय लाग्छ ।

(ख) दर्शक सर्वनाम

दर्शक सर्वनामलाई निश्चयवाचक सर्वनाम पनि भनिन्छ । निश्चयतापूर्वक नजिक, टाढा, निकै टाढाको सन्दर्भमा सङ्केत गर्न प्रयोग गरिने यो, त्यो, ऊ, शब्द दर्शक सर्वनाम हुन् । यी बाहेक 'सो' शब्द पनि दर्शक सर्वनामका रूपमा उल्लेख हुन्छ । त्यस्तै अवधारकका रूपमा आउने 'यही, त्यही, उही, सोही' शब्दले पनि दर्शक सर्वनामको काम गर्छन् । यिनमा 'यो, त्यो' को बहुवचनमा 'यी' ती रूपको प्रयोग हुन्छ ।

(ग) सम्बन्धबोधक सर्वनाम

नामको सट्टामा प्रयोग भई उपवाक्यकाबीच सम्बन्ध जनाउने जो, जे, जुन आदि शब्द सम्बन्धबोधक सर्वनाम हुन् । बहुवचनमा 'जो जो' 'जे जे' वा 'जुन' जस्ता रूप बन्छन् । यिनलाई निश्चय र अनिश्चय दुवै अर्थमा लिइन्छ ।

(घ) प्रश्नार्थक सर्वनाम

प्रश्नमा प्रयोग हुने 'को, के, कुन आदि शब्दले वाक्य संरचनामा नामको सट्टामा काम गरेमा ती प्रश्नार्थक सर्वनाम कहलाउँछन् । बहुवचनमा यिनको छुट्टै रूप हुँदैन । तर प्रत्येक भन्ने अर्थमा चाहिँ बहुवचनमा 'को को' 'के के' 'कुन' यस किसिमका रूपहरूको प्रयोग पाइन्छ ।

(ङ) अनिश्चय वाचक सर्वनाम

सम्बन्धवाची तथा प्रश्नवाची सर्वनाम शब्दले नामको सट्टामा आई अनिश्चितता दर्शाएमा ती अनिश्चयवाचक सर्वनाम कहलाउँछन् । जस्तै : कोही, केही, कुनै, जोसुकै, जेसुकै, जुनसुकै आदि । यी बाहेक 'कतिपय, जोकोही' शब्दलाई पनि अनिश्चय वाचक सर्वनाम शब्दका रूपमा उल्लेख गरिन्छ । अनिश्चय वाचक सर्वनामका बहुवचनमा भिन्नै विशेष रूप भने हुँदैनन् ।

३.२ सर्वनामको आदरार्थी प्रयोग

आदरार्थीको प्रयोगमा सर्वनाम शब्दको भूमिका रहन्छ । नेपाली भाषामा आदरार्थीका लागि सर्वनाम तथा क्रियापदमा अनेक रूप छन् । पहिलो पुरुषमा आदरार्थीको उल्लेख हुँदैन । दोस्रो तथा तेस्रो पुरुषमा चाहिँ आदरार्थीको प्रयोग व्यापक नै पाइन्छ ।

४. विशेषण शब्द

विशेषण शब्दले नाम तथा सर्वनामको विशेषता बताउँछन् । यिनीहरू विशेष्यको विशेषक भएर आउँछन् । नाम बनेर पनि व्यवहारमा आउने भएकाले यिनीहरू नामिक पदका रूपमा उल्लेख हुन्छन् । । यिनीहरूको प्रयोग विशेष्यको पूर्वपद या परपद दुवै रूपमा हुन्छ । नाम शब्दले जस्तै विशेषणले पनि लिङ्ग वचन बुझाउँछन् ।

परिभाषा

- कुनै नाम पदार्थमा यस्तो, यति इत्यादि केही गुण, सङ्ख्याहरू बुझाउने शब्दलाई विशेषण (Adjective) भन्दछन् । (सिग्द्याल १९७६) ।

४.१ विशेषणका प्रकार

विशेषण शब्द तिनले जनाउने विशेषतालाई लिएर अनेक समूहमा विभाजित हुन सक्छन् । यसर्थ विशेषणलाई मुख्य रूपले ६ प्रकारमा विभाजन गर्नु मनासिव हुन्छ ।

(क) गुणबोधक विशेषण
(ख) परिमाणबोधक विशेषण
(ग) सङ्ख्याबोधक विशेषण
(घ) सार्वनामिक विशेषण
(ङ) भेदक विशेण
(च) सम्बद्धात्मक विशेषण ।

(क) गुणबोधक विशेषण : विशेष्यको रूप, रङ्ग, आकार, उमेर, गुण, दोष, अवस्था आदि जनाउने

आदरार्थीका रूप	दोस्रो पुरुष	तेस्रो पुरुष
	एकवचन-बहुवचन	एकवचन-बहुवचन
(क) सामान्य आदरार्थी	तँ - तिमीहरू	ऊ - उनीहरू
(ख) मध्यम आदरार्थी	तिमी - तिमीहरू	उनी - उनीहरू
(ग) औपचारिक आदरार्थी	तपाईं- तपाईंहरू	- -
(घ) उच्च आदरार्थी	यहाँ - यहाँहरू	उहाँ - उहाँहरू

विशेषण शब्दलाई गुणबोधक विशेषण भन्छन् । जस्तै : रातो, राम्रो, मिठो, बुढो, बलियो, इमान्दर, हँसिलो, सज्जन, दुधालु, लाटो, पढेको, यस्तो, त्यस्तो, कस्तो, कत्रो, धनी, गरिब आदि ।

(ख) परिमाणबोधक विशेषण: मात्रा वा परिमाण अर्थ बुझाउने विशेषणलाई परिमाणबोधक विशेषण भन्छन् । जस्तै : धेरै, थोरै, अलिकति, कम, बेसी, सबै, यति, उति, कति, केही आदि । यी परिमाणबोधक विशेषण शब्दहरू क्रिया विशेषणका रूपमा पनि प्रयोग हुन्छन् ।

(ग) सङ्ख्याबोधक विशेषण : सङ्खेय नाम शब्दका साथमा आएर सङ्ख्या वा सङ्ख्यासँग सम्बन्धित अर्थ प्रकट गर्ने विशेषण शब्दलाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भन्छन् । जस्तै : एक, दुई, तीन, चार, पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, एकोहोरो, दोहोरो, आधा, सवा, पौने, कैयौँ, कैयन, लगभग, सयौँ, औसत आदि । यिनलाई गणनावाचक, क्रमवाचक, आवृत्तिवाचक, अंशवाचक, अनिश्चयवाचक भनी उपविभाजन पनि गर्न सकिन्छ ।

(घ) सार्वनामिक विशेषण : विशेषणका रूपमा प्रयोग हुने सर्वनाम शब्दलाई सार्वनामिक विशेषण भन्छन् । जस्तै : यो, यी, ती, त्यो, जो, सो, को, यही, त्यही केही, कुन, जुन, जुनसुकै आदि ।

(ङ) भेदक विशेषण : स्वत्व, स्वमित्व आदि अर्थमा विभक्ति प्रत्यय लागी बनेका विशेषणलाई भेदक विशेषण भन्छन् । जस्तै : रामको राज्य, श्यामका छोरा, सीताकी बहिनी, अहिलेको जाडो, पोहोरका मकै, पोखराका सुन्तला, मेरो मिहिनेत, हाम्रो मित्रता, मेरा साथी, हाम्रा दाजुभाइ, मेरी छोरी, हाम्री दिदी, आफ्नो कर्तव्य, आफ्ना पूर्खा, आफ्नी साथी आदि ।

(च) सम्बद्धात्मक विशेषण : स्थान, समय, वस्तु, आदिसँग सम्बद्धता वा सम्बन्ध जनाउने विशेषणलाई सम्बद्धात्मक विशेषण भनिन्छ (अधिकारी, २०४९) । जस्तै : नेपाली, पाल्पाली, गोर्खाली, भारती, जापानी, चिनियाँ, ठिमीले, भादगाउँले, ओखलढुङ्गे, हिमाली, मदेसी, पहाडी, पहाडिया, आधुनिक, प्राचीन, असारे, मङ्सिरे, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, मानवीय, भानुभक्तीय, रिक्सावाल, झण्डावाल, भाडावाल आदि । कुनै विशेष्यको एकभन्दा बढी विशेषता प्रकट गर्नु परेमा पनि एकभन्दा बढी विशेषणहरू एकै साथ उल्लेख हुन सक्छन् । कुनै विषयलाई लिएर दुई वा दुईभन्दा बढीका बीच तुलना गर्नुपर्दा विशेषण शब्दहरू अनिवार्य आउँछन् । यसका लागि नेपालीमा अलग्गै तुलनात्मक विशेषण प्रत्ययहरूको प्रयोग पाइन्न । त्यस्तो अवस्थामा 'भन्दा' नामयोगी शब्दलाई उल्लेख गरिन्छ । त्यसमा तुलना पदार्थको भन्दा पनि 'ज्यादा' गुण बुझाउनु पर्दा भने विशेषणमा अन्य विशेषण शब्दहरू लाग्छन् ।

५. क्रियापद

काल, भाव आदिका आधारमा कामका विभिन्न अवस्था बुझाउने शब्द क्रियापद हुन् । यिनले वाक्यलाई पूरा गरी सार्थक बनाउँछन् । नेपाली व्याकरणमा यिनलाई आख्यात वा विधेय अर्थमा पनि उल्लेख गरेको पाइन्छ । भाषामा यिनको केन्द्रीय भूमिका रहन्छ । यिनले अन्य वर्गका शब्दका बारेमा व्याकरणात्मक परिचय समेत प्रदान गर्छन् ।

परिभाषा

- केही हुनु, गर्नु आदि कामलाई बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भन्छन् (पण्डित, १९६९) ।
- केही हुनु, गर्नु आदि काम बुझाएर कुरा पूरा गर्ने शब्दलाई क्रियापद (Verb) भन्छन् सिग्द्याल, १९७६) ।
- कुनै व्यापार वा काम बुझाउनेलाई क्रिया

भन्दछन् (तिवारी, २०३०) ।

- जुन विकारी पदद्वारा कुनै वस्तु वा व्यक्तिका विषयमा केही कुराको विधान गरिन्छ, त्यसलाई 'क्रियापद' भन्दछन् (भट्टराई, २०३३) ।

५.१ प्रकार

क्रियापदलाई विभाजन गर्ने आधार अनेक हुन सक्छन् । त्यसमा तिनको संरचना कसरी भएको छ र वाक्य संरचनामा तिनको भूमिका कस्तो रहन्छ भन्ने विषयलाई आधार मान्नु बढी वैज्ञानिक मानिन्छ ।

(क) संरचनागत पक्ष : क्रियापदको संरचना सरल, संयुक्त र मिलित रूपको पाइन्छ । क्रियापदलाई सहायक क्रिया र मुख्य क्रियाका रूपमा पनि उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- **सरल क्रियापद** : क्रिया अर्थका सामान्य प्रत्ययबाट बनेका धातु प्रधान असंयुक्त क्रियापदलाई सरल क्रियापद भन्छन् । जस्तै : लेख्छ, पढयो, खेल्यौँ, आए, आयौ आदि ।
- **संयुक्त क्रियापद** : कृदन्त र सहायक क्रिया संयुक्त बनी बनेका क्रियालाई संयुक्त क्रियापद भन्छन् । जस्तै : जानु छ, जाने छ, पढेको थियो, लेख्दै हो, आएको छ आदि ।
- **मिलित क्रियापद** : क्रिया अर्थक अनेक धातुको संयुक्ततामा बनेका क्रियालाई मिलित क्रियापद भन्छन् । जस्तै : जानु हुन्छ, जाने गर, खाइसक्यो, लेखिदिनु होस्, गइसक्नु भयो, भन्न आँट्यो, पुग्न आँट्यो आदि ।
- **सहायक क्रियापद** : प्रत्यय बनी धातु तथा कृदन्तसँग आउने या अलग्गै पनि अवधारणा अर्थमा प्रयोग हुने क्रियालाई सहायक क्रिया भन्छन् । जस्तै : छ, थियो, हो, होला आदि ।
- **अकरण क्रियापद** : 'न' सर्ग लागेर बनेका निषेध अर्थका क्रियापदलाई अकरण भन्छन् । 'न' को प्रयोग पूर्वपर र मध्यसर्गका रूपमा हुन्छ । जस्तै : नजिस्क, नदुखाऊ, पढेन, आएन, आइनस आदि । यसरी नै पूर्वसर्गका रूपमा 'न' को प्रयोग भई निशेधबोधक कृदन्त शब्दहरू बन्छन् । जस्तै : नजाने, नगर्नु, नखाएको, नपढेर नजानी, नजान, नलेख्ने, नपढाई आदि ।

(ख) प्रयोगात्मक पक्ष : क्रियापदको प्रयोग गर्दा कारकीय पूर्णता हुनु पर्छ । त्यस्तो वाक्य मात्रै अर्थका आधारमा पूर्ण मानिन्छ । यस अनुसार पनि सकर्मक, अकर्मक आदिका आधारमा क्रियापदलाई विभाजन गर्न सकिन्छ ।

- **अकर्मक क्रिया** : कर्म नलिने क्रिया वा क्रियापदलाई अकर्मक क्रिया भन्छन् । जस्तै : नाच्छ, बस्छ, हाँस्छौँ, उठ्यो, रोयो, आयो आदि ।
- **सकर्मक क्रिया** : कर्म लिने क्रिया वा क्रियापदलाई सकर्मक क्रिया भन्छन् । जस्तै : लेख्यो, पढ्छ, खेल्दैछ, खान्छु, पकाउँछौ आदि । सकर्मक क्रियामा पनि एउटा मात्र कर्म लिनेलाई 'एक कर्मक' र दुइटा कर्म लिनेलाई 'द्विकर्मक' भनेर पनि विभाजन गर्न सकिन्छ ।
- **पूरकापेक्षी क्रियापद** : केही सकर्मक तथा अकर्मक क्रियापदको प्रयोगमा पूरक पद चाहिने हुन्छ, त्यस्ता क्रियापदलाई पूरकापेक्षी क्रिया भन्छन् । त्यस्ता क्रियापदमा लाग्नु, हुनु, पर्नु, तुल्याउनु, बनाउनु, ठान्नु, गर्नु आदि आउँछन् ।

६. क्रियायोगी शब्द

क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने अव्यय शब्दलाई क्रियायोगी भन्छन् । यिनले समय, स्थानसम्बन्धी स्थिति वा सन्दर्भ बुझाउने तथा क्रियाको विशेषता बताउने काम गर्छन् । यसैले यिनलाई क्रिया विशेषण पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । यिनीहरू मुक्त शब्दवर्गका अव्यय शब्द हुन् । अव्यय शब्दमा तुलनात्मक रूपले यिनको प्रयोग बढी व्यापक रूपमा हुन्छ । केही क्रियायोगी शब्दले विभक्ति लिने हुँदा नामको रूपमा आउने र केही क्रियायोगी शब्द विशेषणको पनि विशेषण भएर पनि प्रयोग हुन्छन् ।

परिभाषा

- आख्यात क्रिया वा धातु साधित क्रियासित सम्बन्ध हुने अव्ययलाई क्रियायोगी अव्यय भन्छन् (भट्टराई, २०३३) ।
- क्रियाको विशेषता तथा परिवेश जनाउने शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ । त्यसैले क्रियायोगीलाई वाक्यमा क्रियाको अधीनस्थ मानिन्छ (अधिकारी, २०४९) ।

६.१ प्रकार

क्रिया विशेषण र क्रियान्व्यी भनी क्रियायोगीलाई प्रमुख रूपले दुई प्रकारमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । यिनका पनि अनेक उपभेदहरू छन् । यस सन्दर्भमा क्रियायोगीका प्रकारलाई विशेष गरी निम्नलिखित अनुसार उल्लेख गर्नु उपयुक्त मानिन्छ :

(क) **समयाबोधक क्रियायोगी** : आज, अब, उहिले, जतिखेर, जतिञ्जेल आदि ।

(ख) **स्थानबोधक क्रियायोगी** : तल, त्यता, नजिक, वर, पर, त्यहाँ, कता आदि ।

(ग) **गुणबोधक क्रियायोगी** : राम्रो, राम्ररी, ढिलो, बल्ल, स्पष्ट झट्ट, जुरुक्क, कडा कसरी आदि ।

(घ) **परिमाणबोधक क्रियायोगी** : अत्यन्त, अलिकति, धेरै, थोरै आदि ।

(ङ) **कृदन्तीय क्रियायोगी** : पढेर, लेखी, पढ्न, जाँदा, पढ्दा, आउँदै आदि ।

६.२ संज्ञा विशेषण र क्रियायोगी

संज्ञा विशेषण नामिक पदसँग सम्बन्धित हुन्छन् भने क्रियायोगी शब्दहरूको सम्बन्ध क्रियासँग हुन्छ । संज्ञा विशेषणले जस्तै क्रियायोगी शब्दले पनि क्रियाको तुलनात्मक अवस्थालाई व्यक्त गर्छन् । अव्यय वर्गका शब्द भएकाले संज्ञा विशेषणमा जस्तो लिङ्ग, वचन, आदिका आधारमा रूपहरूमा परिवर्तन आउँदैन । क्रियायोगी शब्दले कोशीय अर्थ र संरचनात्मक कार्यका सन्दर्भमा उत्तिकै महत्त्व दर्शाउँछन् ।

७. नामयोगी शब्द

नाम तथा नामस्यानिक अन्य पदसँग आएर अन्य पदसँगको सम्बन्ध दर्शाउने सम्बन्ध सूचक अव्यय शब्दलाई नामयोगी भन्छन् । यिनलाई शब्दयोगी पनि भन्न सकिन्छ । विशेष गरेर यिनले सम्बन्ध विभक्तिको रूपमा काम गर्छन् । अनुसर्गको रूपमा यिनको प्रयोग हुन्छ ।

परिभाषा

- विभिन्न अर्थसम्बन्ध जनाउनका लागि नामसँग जोडिई आउने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (अधिकारी, २०४९) ।

७.१ नामयोगी शब्दको प्रकार : अर्थका आधारमा नामयोगी शब्द 'बद्ध' र मुक्त गरी दुई प्रकारमा हुन्छन् । जस्तै :

(क) 'बद्ध' वर्गका नामयोगी शब्द

सित, सँग, द्वारा, बिना, अनुसार, खेरि निम्ति, तिर,पट्टि, सम्म, प्रति, मार्फत, बारे, समेत, भन्दा, जस्तै, झैं, सरह, समान आदि । यस किसिमका नामयोगी शब्दहरू विभक्ति प्रत्ययवत् प्रयोग हुन्छन् ।

(ख) मुक्त वर्गका नामयोगी शब्द

माथि, मुनि, भित्र, बाहिर, बिच सामुन्ने, कहाँ आदि । नामयोगीका रूपमा प्रयोग हुने अन्य अव्यय वर्गका शब्दहरूलाई यस प्रकारमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

७.२ नामयोगी शब्दको प्रयोग

(क) नाम, सर्वनाम, विशेषण बाहेक क्रियायोगी शब्दसँग पनि नामयोगी शब्द आउँछन् । जस्तै : तलतिर, माथिबाट, परतिर, अहिलेसम्म, पारिपट्टि, त्यसतर्फ, पछिल्तिर, पढेपछि, लेखे अनुसार आदि ।

(ख) नामयोगी शब्दहरूको प्रयोगमा कतिपय शब्दहरू रूप परिवर्तन गरी तिर्यक बन्छन् । जस्तै : त्यससँग, यसअन्तर्गत, यसभित्र, डोकाभरि, बाटासम्म, खोलातर्फ, जसअनुसार, कान्लामुनि, केटासँग, टुप्पानेर, गाग्राभित्र, यस अतिरिक्त आदि ।

(ग) नामयोगी शब्दहरू अगिपछि बनेर पनि कताकति आउन सक्छन् । जस्तै : जन्मभर, भरजन्म, दिनभर, भरदिन, सडकबीच, बिचसडक, कामविना, विनाकाम आदि ।

८. संयोजक शब्द

संयोजक केवल भाषिक संरचनामा आउने शब्द हुन् । नामिक पदको जस्तो स्वतन्त्र रूपमा यिनको प्रयोग हुँदैन । यसैले यिनलाई अव्यय शब्दका रूपमा लिइन्छ । पदावलीको निर्माण तथा वाक्य संश्लेषणमा यिनको विशेष भूमिका रहन्छ । यिनलाई सीमित सङ्ख्या भएका मौलिक शब्दका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । भाषामा यिनको महत्त्वलाई अनिवार्य रूपमा लिनुपर्छ । यिनलाई अर्को शब्दमा समुच्चयबोधक शब्द भन्दछन् ।

परिभाषा

- समुच्चय, विकल्प, क्रम, कारण, सङ्केत आदि अर्थ बुझाई अनेक पद वा वाक्यलाई जोड्ने अव्ययलाई संयोजक (Conjunction) भन्छन् (सिग्द्याल, १९७६) ।
- दुई थरी शब्द वा वाक्यलाई जोड्ने शब्द संयोजक हुन् (पराजुली, २०२०) ।
- संयोजक वा समुच्चयबोधक अव्ययले पदहरू, वाक्यांशहरू वा वाक्यहरूलाई जोड्ने काम गर्दछ (तिवारी, २०३०) ।
- जुन अव्यय पद वा वाक्यको बीच वा पछाडि रही ती दुवैलाई जोडी तिनको सम्बन्ध देखाउँछन्, तिनलाई संयोजक वा उभयान्वयी अव्यय भन्दछन् (भट्टराई, २०३३)
- संयोजकहरू बद्ध शब्दवर्गभित्र पर्छन् । यिनले शब्द पदावली वा उपवाक्यलाई जोड्ने काम गर्छन् (अधिकारी, २०४९) ।

८.१ प्रकार

संयोजकलाई संरचना र कामका आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । संरचनाका आधारमा संयोजकलाई सरल, जटिल र युगल भनी तीन प्रकारमा उल्लेख गर्न सकिन्छ भने कामका आधारमा निरपेक्ष र सापेक्ष संयोजक भनी संयोजक शब्दहरू दुई प्रकारमा विभाजित हुन्छन् ।

(क) संरचना अनुसारका संयोजक

- **सरल संयोजक** : कुनै शब्द तथा प्रत्यय नगाँसिएका संयोजकलाई सरल संयोजकको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । यिनलाई अव्युत्पन्न अव्यको रूपमा उल्लेख गर्नु पनि उचित हुन्छ । जस्तै : र, तर, अनि, पनि, वा, अथवा, कि, भने, अत: आदि ।

- **जटिल संयोजक** : अन्य शब्दका साथमा आएका वा प्रत्यय लागी बनेका संयोजक जटिल संयोजक मानिन्छन् । जस्तै : किनकि, किनभने, तापनि, यसकारण, जबकि आदि ।
- **युगल संयोजक** : पद वा पदावलीको अगिपछि दोहोरिएर आउने संयोजकको रूपलाई युगल संयोजक भन्छन् । यिनीहरूलाई सरल र जटिल संयोजककै आवृत्तिका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । जस्तै : पनि.....पनि, न.....न, कि.....कि, या..... या आदि ।

(ख) काम अनुसारका संयोजक

- **निरपेक्ष संयोजक** : निरपेक्ष संयोजकलाई अर्को शब्दमा समानाधिकरण संयोजक पनि भन्न सकिन्छ । यिनले दुई प्रधान वाक्यलाई संयोजन गर्ने काम गर्छन् । त्यस किसिमका संयोजकहरू हुन् - र, न, चाहे, अतएव, यसकारण, तर, किन्तु, पनि, भन्दा, समेत, वा, अथवा, कि, तापनि, किनकि, अनि आदि । यी निरपेक्ष संयोजकले शब्द तथा पदावली समेतलाई जोड्ने काम गर्छन् । यसका लागि पदहरू समपदिक हुनुपर्छ ।
- **सापेक्ष संयोजक** : सापेक्ष संयोजकलाई अर्को शब्दमा व्याधिकरण संयोजक भन्ने गरिन्छ । प्रधान र आश्रित वाक्यलाई संयोजन गर्ने काम सापेक्ष संयोजकले गर्छन् । त्यस किसिमका संयोजकहरू हुन् - भने, भन्ने किनभने, कि आदि ।

सापेक्ष संयोजकका रूपमा सम्बन्धबोधक सर्वनाम, क्रियायोगी, नामयोगी शब्दहरू पनि आउन सक्छन् । 'सम्बन्धी सर्वनाम वा त्यसबाट बनेका क्रियायोगी पनि वाक्य जोड्ने हुन्छन् (सिग्द्याल, १९७६) । नामयोगीले पनि विसमपदिक संयोजकको जस्तै कार्य गरेको पाइन्छ (अधिकारी, २०४९) ।

९. विस्मयादिबोधक शब्द

विस्मयादिबोधक शब्द भनेका विस्मय, प्रशन्न, आश्चर्य आदि मनको भाव प्रकट गर्न आउने अव्यय शब्द हुन् । वाक्य संरचनामा यिनको प्रयोग तटस्थ र स्वैच्छिक किसिमको हुन्छ । कोशीय शब्दका रूपमा यिनको अर्थलाई तात्विक रूपले उलेख गर्न सकिँदैन । यिनीहरू अनायस उच्चरित ध्वनि समूहलाई बुझाउने विशेष शब्द मानिन्छन् । यिनलाई मौलिक तथा अव्युत्पन्न शब्दका रूपमा लिइन्छ ।

परिभाषा

- आश्चर्य, हर्ष, शोक आदि मनको भाव बुझाउने अव्ययलाई विस्मयादिबोधक (Interjection) भन्छन् (सिग्द्याल, १९७६) ।
- विस्मयादिबोधक अव्ययले हर्ष, शोक, आश्चर्य आदि मनको विकार अथवा भाव प्रकट गर्दछन् (तिवारी, २०३३) ।
- वाक्यका अगाडि पृथक रूपमा आई त्यसमा व्यक्त अवधारणा माथि विभिन्न मनोभाव जनाउन टिप्पणी गर्ने शब्दलाई विस्मयादिबोधक भन्छन् (अधिकारी, २०४९) ।

९.१ प्रकार

अर्थका हिसावले विस्मयादिबोधक शब्दलाई अनेक किसिममा उल्लेख गर्न सकिन्छ । जस्तै :

(क) हर्षबोधक : अहा, धन्य, स्यावास आदि ।

(ख) शोकबोधक : हरे, शिव, हाय आदि ।

(ग) विस्मयबोधक : ओहो, आबुइ, ल:,कठै आदि ।

(घ) पीडाबोधक : ऐया, उफ्, आत्था, आच्छु आदि ।

(ङ) निन्दाबोधक : छि, धत्, धिक्कार, थुक्क, उस् आदि ।

(च) सम्बोधनबोधक : ए, हे, अरे, रे आदि ।

(छ) च्युतिबोधक : जा, ला, आच्चै, राम आदि ।

(ज) आश्चर्यबोधक : ओहो, अहो, आम्मै आदि ।

(ञ) स्वीकृतिबोधक : हवस्, ल आदि ।

(ट) निषेधबोधक :अहँ, नाइँ आदि ।

विस्मयादिबोधक शब्दका साथमा उद्गार चिह्न लाग्छ । यसैले यिनलाई चिन्न सजिलो छ । परम्परागत व्याकरणमा विस्मयादिबोधक र निपात शब्दलाई एउटै अर्थमा लिएको पनि पाइन्छ । तर प्रयोगमा यिनले विशेष अन्तर राख्छन् । वाक्यात्मक अर्थलाई जाहेर गर्न सक्नु निपात शब्दको विशेषता हो भने एकाएक रूपमा अभिव्यक्त हुने भावलाई द्योतन गर्नु विस्मयादिबोधक शब्दको मुख्य विशेषता मान्न सकिन्छ ।

१०. निपात शब्द

आफ्नो निश्चित अर्थ नभएका अव्यय शब्द निपात हुन् । यिनले वाक्य संरचनामा आई अन्य शब्द वा वाक्यको अर्थमा विशेष रौनक ल्याउँछन् । अभिव्यक्तिलाई सरल, सरस र सुमधुर तुल्याउन यिनको विशेष भूमिका रहन्छ । यिनीहरू अव्युत्पन्न र नेपाली भाषाका मौलिक शब्द मानिन्छन् । यिनीहरूको सङ्ख्या पनि सीमित छ । यिनीहरूलाई अयोगात्मक अव्यय शब्द मान्नु पर्छ ।

परिभाषा

- वाक्यलाई सुन्दर र सरल बनाउने अव्ययलाई 'निपात' भन्दछन् (भट्टराई, २०३३) ।
- निपात भनेको ती वर्ण वा वर्ण समूह हुन् जसको कुनै खास अर्थ नभए पनि वाक्यमा प्रयोग भएपछि अन्य शब्दहरूलाई विशेष अर्थ दिने क्षमता हुन्छ (पोखेल, २०४८) ।
- वाक्यमा प्रयुक्त निकटवर्ती शब्द वा वाक्यको अर्थलाई नै द्योतन गर्ने अव्यय शब्द निपात हुन् (अधिकारी, २०४९) ।

१०.१ प्रकार

निपातलाई अध्ययनका लागि निम्नलिखित प्रकारमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) **एकाक्षरी निपात** : खै, ल, लौ, त, पो, नि, नै, है, र, रे आदि ।

(ख) **अनेकाक्षरी निपात** : खोइ, क्यारे, व्यारे, अरे, हगि, नाइँ आदि ।

१०.२ प्रयोग

- निपात शब्द वाक्यमा आदि, मध्य र अन्त्य सबैतिर आउन सक्छन् । जस्तै : खै, ऊ त अहिलेसम्म पनि आएन नि ।
- एउटा सरल वाक्यमा एकभन्दा बढी निपात शब्द प्रयोग हुन सक्छन् ।
- एकभन्दा बढी निपात वाक्यमा सँगसँगै आएर पनि प्रयुक्त हुन्छन्, जस्तै : तिमी अहिले जाउ न त । हो र के ऊ अहिलेसम्म आएको छैन ?
- निपात निश्चय, आग्रह, प्रश्न, आशङ्का आदि अनेक अर्थमा प्रयोग हुन सक्छन् ।

११. उपसंहार

भाषा व्यापक विषय हो । यसका विशेष व्यवस्था, उपव्यवस्था हुन्छन् । त्यसमा शब्द विभाजन पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । शब्दका बारेमा विशेष जानकारी गर्न यसबाट मद्दत मिल्न सक्छ । नेपाली भाषाका शब्दहरू नौ किसिममा विभाजित हुन्छन् । तिनमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात शब्द पर्छन् । यिनलाई पनि विकारी र अविकारी तथा मुक्त र बद्धवर्गका रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) नाम शब्द

शब्द वर्गमा नाम शब्द विशेष प्राथमिकतामा पर्छन् । यी विकारी वर्गका मुक्त शब्दहरू हुन् । यिनको पनि विभिन्न समूह, उपसमूहमा वर्गीकरण हुन सक्छ । यिनीहरू वाक्य संरचनामा कर्ता, कर्म, पूरकका रूपमा आउन सक्छन् ।

को, के, कुन जस्ता प्रश्नको उत्तरमा उल्लेख हुने शब्द नाम हुन् । लिङ्ग, वचन, विभक्ति आदिका आधारमा यिनका अनेक रूप बन्न सक्छन् । कारकीय सन्दर्भका लागि नाम शब्दको नै उल्लेख हुन्छ । यिनलाई विशेष्यका रूपमा लिइन्छ । नाम पदावलीका आधारपद भनेका पनि नामहरू नै हुन् ।

(ख) सर्वनाम

नामको सन्दर्भ जनाउने शब्द सर्वनाम हुन् । वाक्य संरचनामा नाम सरह यिनको व्यवहार हुन्छ । यिनलाई नामिक वा नामस्थानिक शब्दका रूपमा उल्लेख गरिन्छ । सर्वनाम विकारी वर्गका बद्ध शब्द मानिन्छन् । पुरुष, वचन, आदरका आधारमा यिनका रूपहरू निर्धारित हुन्छन् । कतिपय सर्वनाम शब्दको उल्लेख विशेषण तथा अव्यय शब्दका रूपमा पनि हुन सक्छ । भाषालाई सङ्क्षिप्त, सुन्दर र स्वाभाविक बनाउन सर्वनाम शब्दको विशेष भूमिका रहन्छ ।

(ग) विशेषण शब्द

विशेषण शब्द विशेष्यको विशेषता बुझाउने विशेषक हुन् । वाक्य संरचनामा यिनीहरू नामको अनुपस्थितिमा पनि नामवत् प्रयोग हुन सक्छन् । यसैले यिनलाई नामिक पदका रूपमा उल्लेख गरिन्छ । विशेषण शब्द विकारी वर्गका मुक्त शब्द मानिन्छन् । यिनले नामले जस्तै लिङ्ग, वचन र आदरलाई जनाउँछन् । नामयोगी शब्दको पनि यिनमा संलग्नता रहन्छ । तर विशेष्यको पूर्व पदमा आउँदा यिनले पृथक प्रत्ययहरू भने लिँदैनन् । विशेषण शब्द विशेष्यको पूर्वपर भई दुवै रूपमा प्रयोग हुन्छन् । एउटा विशेष्यसँग एकै साथ एकभन्दा बढी विशेषण शब्द संलग्न हुन सक्छन् । त्यस्तै एउटा विशेषण शब्दले एकभन्दा बढी विशेष्यको एकै साथ समान विशेषतालाई दर्शाउन पनि सक्छ ।

(घ) क्रियापद

क्रियापदहरू भाषाका मेरुदण्ड हुन् । यिनले वाक्यलाई टुङ्ग्याउने काम गर्छन् । लिङ्ग, वचन, पुरुषका साथै काल, भाव, वाच्यका आधारमा यिनका रूपहरू बन्छन् । यसैले यिनीहरू विकारी वर्गका स्वतन्त्र शब्द मानिन्छन् । क्रियाको मुख्य काम विधि बुझाउनु हो । यसैले यिनलाई विधेय वा आख्यात पदका रूपमा लिइन्छ । यिनले घटित घटनाका साथै अवधाराणात्मक स्थितिलाई समेत बुझाउँछन् । पद तथा पदावलीलाई सङ्गठित गर्ने कार्य क्रियापदको नै हो । क्रिया पदावलीको मुख्य पद पनि क्रियापद नै हुन् । यिनको मुख्य विशेषता भनेको कर्ता, कर्म, पूरक जस्ता कारकीय सम्बन्धलाई निर्धारण गर्नु हो ।

(ङ) अव्यय शब्द

अव्यय अन्तर्गत क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात शब्दलाई लिइन्छ । यी अविकारी शब्द हुन् । यी शब्द लिङ्ग, वचन, आदर आदि रूपात्मक दृष्टिबाट तटस्थ रहन्छन् । अर्थात् त्यस आधारमा यिनको रूप सधैँ एकनासको हुन्छ । अव्यय शब्दमा क्रियायोगी र अन्य शब्दका बिच केही अन्तरहरू छन् । क्रियायोगी शब्दले स्वतन्त्र अर्थका आधारमा पनि महत्त्व राख्छन् । यिनी मुक्त वर्गका शब्द मानिन्छन् । यिनको प्रयोग अन्य अव्यय शब्दको अनुपातमा व्यापक रूपमा हुन्छ । यिनीहरूले अन्य शब्दवर्गको पनि काम गर्न सक्छन् । पदावलीका आधार पदका रूपमा पनि यिनको उल्लेख हुन सक्छ । कतिपय अवस्थामा विभक्ति प्रत्ययको

संलग्नतामा यिनले कारकीय सन्दर्भलाई पनि जनाउँछन् । मूलत: यिनलाई स्थान, समय, अवस्था, रीति आदिका आधारमा क्रियासँग अन्वय भई क्रियापदको बयान गर्ने शब्दका रूपमा लिन सकिन्छ । अव्यय वर्गका अन्य शब्दको उपस्थिति वाक्य तथा पदावलीको संरचनाका सन्दर्भमा मात्र हुनाले ती बद्धवर्गका शब्दमा आउँछन् । नामयोगी शब्दले सम्बन्धी पदहरूका बिचको सम्बन्ध दर्शाउँछन् । स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग नभए पनि नामयोगी शब्दमा अल्प अर्थ पाउन सकिन्छ । यिनले विभक्ति प्रत्ययको रूपमा पनि काम गर्छन् । संयोजक शब्दको भाषा संरचनामा अनिवार्य महत्त्व रहन्छ । भाषामा यिनको संश्लेषकको भूमिका पाइन्छ । सापेक्ष तथा निरपेक्ष दुवै सन्दर्भलाई संयोजन गरेर विशेष किसिमका वाक्य संरचना गर्ने काम संयोजक शब्दको हो । विस्मयादिबोधक र निपातलाई एउटै किसिममा उल्लेख गर्दा पनि हुने हो । तर विस्मयादिबोधक शब्दको उल्लेख विस्मयादिबोधक वाक्य संरचनाका सन्दर्भमा मात्र हुन्छ भने निपात शब्दको प्रयोग सबै किसिमका वाक्य संरचना हुन सक्छ । यसरी निपात शब्दको प्रयोग व्यापक मानिन्छ । यिनको स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन । वाक्य संरचनामा आएर यिनले पद तथा वाक्यको अर्थलाई विशेष रूपमा उज्जागर गर्छन् । यिनलाई कतिपय अवस्थामा सम्बोधन, संयोजन तथा उक्ति परिवर्तनका सन्दर्भमा पनि उल्लेख गर्न सकिन्छ । शब्दहरू यसरी मूलभूत रूपमा पाँच किसिमका हुन्छन् । अव्यय शब्दमा पनि अनेक उपविभाजन पाइन्छ । यस किसिमको विभाजनबाट कुन शब्द कुन किसिमका हुन् । नेपाली भाषामा तिनको व्यवहार कुन किसिमबाट हुन्छ, तिनका रूपहरू कसरी कुन रूपमा चल्छन् भन्ने सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्न सजिलो हुन्छ ।

सन्दर्भ सूची

१. अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण काठमाडौँ, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

२. तिवारी, गोपाल निधि (२०३०), नेपाली भाषाको बनोट, काठमाडौँ, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

३. पण्डित हेमराज (१९६९), चन्द्रिका गोर्खाभाषा व्याकरण काठमाडौँ, ढोकाटोल ।

४. पराजुली, कृष्ण प्रसाद (२०२०), राम्रो रचना मिठो नेपाली, त्रिपुरेश्वर, सहयोगी पुस्तक प्रकाशन ।

५. पोखरेल, बालकृष्ण (२०४८), नेपाली व्याकरण, काठमाडौँ, रत्नपुस्तक भण्डार ।

६. भट्टराई, रोहिणी प्रसाद (२०३३), बृहद् नेपाली व्याकरण, काठमाडौँ, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

७. सिग्द्याल, सोमनाथ (१९७६), मध्य चन्द्रिका, ललितपुर, साझा प्रकाशन ।

◆◆◆